

Л. М. НИКОЛЕНКО

*Людмила Миколаївна Ніколенко, професор
Маріупольського державного університету*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУДОВИХ ПОМИЛОК, ЯКІ Є ПІДСТАВОЮ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ АКТИВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У сучасних реаліях необхідно констатувати наявність дефектів у системі судочинства та судоустрою, природою яких є певні фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру. Помилки у судовій діяльності зумовлені як існуючими складнощами з'ясування дійсних взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, так і складністю правозастосування¹. Щороку судова статистика свідчить про погіршення якості розглянутих справ місцевими господарськими судами, у результаті чого у 11,1 тис. справах (8,8 %) судові рішення змінено або скасовано (у 2010 р. – 7,9 %, у 2009 р. – 6,7 %)². Таким чином, кожне змінене або скасоване незаконне рішення є логічним (послідовним) результатом недосягнення правосуддям головної мети щодо захисту оспорюваних суб'єктивних прав і законних інтересів сторін. Більш того, саме суд у більшості випадків здійснює порушення матеріальних чи процесуальних прав заінтересованих осіб, приймаючи помилкові рішення. Таким чином, оцінюючи діяльність конкретного суду через призму допущених істотних помилок, окремі суб'єкти та й суспільство мають негативне ставлення до судової влади в цілому.

Поняття судових помилок, особливості їх виникнення досліджували такі вітчизняні та російські науковці, як: І. В. Андронов, Р. О. Гаврик, Т. Н. Губар, І. М. Зайцев, В. І. Тertiшніков та ін.

Поняття «судова помилка» постійно застосовується при розгляді й обговоренні матеріалів вивчення стану організації та здійснення судочинства в господарських судах і публікаціях юридичного напрямку, хоча закріплення в ГПК України так і не отримало, в результаті чого в більшості випадків сприймається як складна теоретична категорія. Більш успішні спроби з наділення цієї категорії правовим визначенням здійснюються у Російській Федерації. Так, поняття «судова помилка» офіційно використовується вищими судовими інстанціями і Конституційним Судом РФ. Це поняття застосовується як аксіоматичне при характеристиці мети такого компонента судового захисту, як перегляд судових актів. Метою останнього, як зазначається в постановках Конституційного Суду РФ, Верховного Суду РФ і Вищого Арбітражного Суду РФ, є усунення судової помилки³.

Судова помилка невідповідність результату процесуальної діяльності суду з цільовими установками судочинства, які містяться у нормах господарського процесуального права. Діяльність набуває неправильності тому, що не відповідає певній меті та завданням. Судова помилка – це насамперед невідповідна меті та завданням правосуддя діяльність судді або наслідки такої діяльності. Специфіка мети правосуддя полягає в тому, що вона нормативно встановлена і підлягає реалізації при розгляді та вирішенні конкретних справ. Невиконання вказівок закону, що встановлює мету, є неправомірним та може слугувати підставою для застосування відповідних процесуальних санкцій.

До проблеми суддівської помилки безпосереднє відношення мають завдання та мета судочинства, які виступають в якості мірила при оцінюванні діяльності суду. Невиконання загальних завдань судочинства не приводить до досягнення його кінцевої мети або значно перешкоджає її досягненню, а проявляється це у формі суддівської помилки⁴.

Завданнями господарського судочинства є захист порушених або оспорюваних прав осіб, які здійснюють господарську діяльність, а також прав і законних інтересів держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших осіб, шляхом справедливого судового розгляду господарських справ у встановлений законом строк незалежним і неупередженим судом⁵.

Значення мети в регулюванні судочинства полягає в тому, що вони: містять у собі ідеальну модель правосуддя, обумовлюють комплекс правових засобів, що має у своєму розпорядженні суд, орієнтують усіх учасників процесуальної діяльності на досягнення кінцевих результатів судочинства, визначають вимоги до судової діяльності та судових актів. Якщо не реалізовувати мету та завдання судочинства, то це завжди призводить до судової помилки і має відповідні юридичні наслідки⁶.

Розгляд і вирішення справи повинні здійснюватися з точним дотриманням процесуальної форми, а саме: а) вимог щодо порядку прийняття судового акта (наприклад, статті 64, 74, 82 ГПК); б) вимог до самого прийнятого судового акту (наприклад, статті 84, 86 ГПК).

З урахуванням вищенаведеного можна окреслити основні ознаки правомірної діяльності господарського суду (судді), до яких слід віднести:

- відповідність господарсько-процесуальним нормам, тобто додержання правових меж та наданих можливостей;
- етапність (послідовність), тобто неухильне додержання порядку розгляду та вирішення господарської справи;
- своєчасність, яка втілюється у здійсненні діяльності в межах процесуальних строків, які закріплені в ГПК, а у разі відсутності таких – з урахуванням поняття «розумності»;

- формальність, яка проявляється у здійсненні документування юридично значимих дій в процесі розгляду справи та прийняття судового акта;
- об'єктивність, яка націлена на встановлення і оцінку фактичних обставин відповідно до об'єктивної дійсності;
- неупередженість, що проявляється в однаковому (рівнозначному) ставленні суду до кожного учасника господарського судочинства;
- повнота дослідження всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Відсутність вказаних ознак у діяльності конкретного суду характеризує її як таку, що не відповідає процесуальному закону і тягне визнання прийнятого судового акту невідповідним умовам правомірності й вимагає застосування засобів процесуального захисту, насамперед – його перегляд відповідними інстанціями.

Для характеристики судових помилок характерні різні способи порушення, а також мотиви, якими при цьому керувався суддя. Однак така помилка буде завжди об'єктивно-протиправною, оскільки є результатом, який не відповідає юридичним нормам, ущемляє суб'єктивні права тієї чи іншої сторони процесу і не узгоджується з покладеними на посадових осіб обов'язками здійснення правосуддя. З формально-юридичного боку судові помилки незалежно від провини суб'єктів і наслідків їх здійснення мають бути віднесені до неправомірних, протиправних дій. Об'єктивна протиправність – істотна риса аналізованого поняття.

Важливою ознакою, що характеризує судові помилки, потрібно визнати їх суб'єкт. Суб'єктами таких помилок є судді. Звичайно, й інші учасники процесу можуть помилятися, в окремих випадках вони порушують юридичні норми, але їх помилки мають іншу правову характеристику, тягнуть інші наслідки і не можуть розглядатися як судові, які мають місце в діяльності органів і посадових осіб, що здійснюють судовий захист порушених або оспорюваних прав та інтересів суб'єктів господарювання⁷. Таким чином, потенційними суб'єктами здійснення судових помилок виступають судді судів першої інстанції, апеляційної і касаційної інстанції.

Зміст судової помилки обумовлює юридичну характеристику міри її усунення. Як правило, такі порушення не тягнуть процесуально-правової відповідальності та усуваються різними засобами процесуально-правового захисту (шляхом перегляду судових актів, у результаті чого відбувається скасування або зміна дефектного акта), які направлені на організацію законного і обґрунтованого розгляду справи.

При цьому порушення, що допускаються у судочинстві, можуть ліквідуватися лише правовими засобами і лише в процесуальному порядку.

У науці господарського судочинства не існує єдиної думки стосовно поняття судової помилки.

О. Г. Трішина визначила судову помилку як погіршеність у діяльності правозастосовуючого суб'єкта (суду), що порушує норми процесуального і (або) матеріального права, не досягає мети судочинства, в результаті якої акт правосуддя або окрема процесуальна дія стають неправомірними⁸.

Г. О. Жилін зазначає, що судова помилка є не що інше, як невідповідність результату процесуальної діяльності суду цільовим установкам судочинства, які містяться в нормах процесуального права⁹.

Л. В. Трофімова вказує на те, що у судовій помилці насамперед слід визначити неправильну дію працівників суду, що перешкоджає досягненню ними певної мети і тягне настання негативних наслідків, у тому числі й відміну помилкового рішення¹⁰.

Наведені визначення судової помилки, які висловлювали різні автори, дають змогу зробити висновок про те, що судова помилка розглядається як невідповідність меті судочинства (або невідповідність результату судової діяльності цільовим установкам судочинства). Тобто зазначені вище вчені підкреслюють, що судова помилка однозначно пов'язана з поняттям мети судочинства.

Отже, помилкою є результат неправильних дій, які не досягають поставленої мети. Вони пов'язані з неточністю дій, неадекватністю мислення і виражаються в порушенні норм права. Помилки ведуть до зміни або відміни актів застосування правових норм. Судова помилка розглядається в якості дефектного юридичного факту – процесуальної дії, яка порушує правові норми. Під помилкою розуміється неправильне знання фактичних обставин, правових норм, а також прав та обов'язків суду на здійснення процесуальної дії, результатом чого виступає незаконна процесуальна дія¹¹. Неправильним є розуміння, що судова помилка – результат тільки всієї процесуальної діяльності з розгляду та вирішення справи. Господарське судочинство – це система послідовно виконуваних дій учасників розгляду справи, які породжують виникнення, зміну та припинення процесуальних відносин тільки у сукупності з правозастосовними діями суду. При цьому всі дії суду та учасників розгляду справи повинні здійснюватися відповідно до їх процесуальних прав та обов'язків і в строки, встановлені законом чи судом. Недотримання цих вимог при здійсненні будь-якої процесуальної дії призводить до недосягнення завдань та мети господарського судочинства, а відтак – до конкретної судової помилки. Отже, завдання та мета господарського судочинства в силу вимог закону обов'язкові для всіх учасників розгляду справи і можуть бути реалізовані тільки в результаті їх взаємодії. Однак суб'єктом судової помилки завжди буде тільки суддя чи судді, які здійснюють процесуальні дії від імені суду.

Водночас, якщо кожну помилкову дію судді (відмова в прийнятті позовної заяви, відмова в призначенні експертизи і так далі) визначати як судову помилку, то можна будь-якій дії суду (у тому числі діям «технічним», які забезпечують рух процесу) призначити статус «невідповідність результату процесуальної діяльності та мети судочинства». Тобто, багато неправильних дій, здійснених суддею при розгляді справи у суді першої інстанції, можуть цим же суддею бути виправлені в межах все того ж судового розгляду, тобто про судову помилку говорити рано, поки судовий розгляд не закінчено¹².

У літературі, проте, склала думка про судову помилку як помилкові дії в широкому сенсі, що включає всю неправильність, яка підлягає усуненню¹³.

На наш погляд, необхідно проводити розмежування між діяльністю судді із розгляду справи, дослідженню доказів і безпосереднім результатом цієї діяльності. Здійснення правосуддя пов'язане насамперед з вирішенням відповідних справ. Вирішення судом справ за допомогою господарського судочинства відбувається в таких актах, якими визначаються правовідносини сторін або інші правові обставини, усувається спірність, забезпечується можливість безперешкодної реалізації права та охоронюваного законом інтересу, а також захист порушених або оспорюваних матеріальних прав і законних інтересів. В актах, що вирішують справу по суті, суд визначає дійсне матеріально-правове становище сторін. Саме вирішуючи справу і приймаючи рішення відповідно до закону, суд здійснює правосуддя у власному сенсі слова, що і є метою господарського судочинства, і тим самим забезпечує права і свободи, які безпосередньо діють.

На думку Г. О. Жиліна, судова помилка є процесуальним правопорушенням і може розглядатися лише за наявності провини судді (суддів). Якщо завдання і мета судочинства не були досягнуті за незалежними від суду (суддів) причинами, неправильний розгляд і вирішення справи не можна розглядати як судову помилку¹⁴.

З вищезазначеною думкою погодитися важко, оскільки виявити і усунути судові помилки необхідно незалежно від того, є вина судді або ні. Більш того, встановлення наявності або відсутності вказаного елемента для сторін справи не має значення. Адже саме захист прав даних суб'єктів є метою господарського судочинства, а недосягнення такої мети є судовою помилкою. Якщо слідувати позиції Г. О. Жиліна, то слід визнати, що за відсутності провини судді в наявній неправильності не буде судової помилки. Але тоді треба визнати, що в цьому випадку мета правосуддя досягнута. Предметом діяльності вищестоящего суду у цьому разі повинні стати не усунення неправильності, а з'ясування питання – чи порушив суд приписи закону. На наш погляд, навіть за відсутності вини судді у випадку порушення прав та інтересів учасників процесу незаконне рішення необхідно інтерпретувати як судову помилку.

І. М. Зайцев обґрунтовував об'єктивну протиправність помилок, які стають реальністю незалежно від того, чи усвідомлюють їх судді. Випадковість конкретної помилки не впливає на її неправомірність.

На нашу думку, під судовою помилкою слід розуміти відображений у судовому акті результат діяльності судді, який здійснюється у формі діяння нерегламентованого процесуальними та матеріальними нормами, наслідками якого стає порушення прав та законних інтересів.

Судова помилка – це результат судової діяльності, який не збігається з метою господарського судочинства та має такі необхідні ознаки: 1) наявність спеціального суб'єкта – судді або складу суддів; 2) нерегламентованість процесуальним та матеріальним нормам; 3) негативні юридичні наслідки, які тягнуть порушення прав та законних інтересів учасників розгляду справи; 4) здійснення у формі протиправного діяння (дії або бездіяльності); 5) ліквідується спеціальними засобами господарсько – процесуального захисту, а саме: переглядом судових актів у апеляційному чи касаційному порядку; 6) є результатом неправової поведінки; 7) в результаті їх усунення змінюється суть судового акта.

На підставі вищезазначеного можна зробити такі висновки:

1. Існує об'єктивна необхідність юридичного окреслення правової категорії та визначення її місця в системі судочинства в межах судової практики та доктрини, що є додатковим обґрунтуванням необхідності існування інституту перегляду судових актів.

2. Запропоновано поняття судової помилки як відображеного у судовому акті результату діяльності судді (складу суду), який здійснюється у формі діяння, нерегламентованого процесуальними та матеріальними нормами, наслідками якого стає порушення прав та законних інтересів.

3. Окреслено ознаки правомірної діяльності господарського суду (судді), а саме: відповідність, своєчасність, формальність, об'єктивність, неупередженість, повнота та зазначено, що їх відсутність тягне визнання прийнятого судового акту невідповідним умовам правомірності та його перегляд апеляційною або касаційною інстанціями.

¹ Власов А. А. Гражданское процессуальное право: учебник / А. А. Власов. – М.: ТК Велби, 2003. – 432 с.

² Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.court.gov.ua/sudova_statystyka/

³ Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л. А. Терехова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.

⁴ Луспенник Д. Д. Суддівська помилка при розгляді справи / Д. Д. Луспенник // Закон і бізнес. – 2003. – № 47–48.

⁵ Проект Господарського процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. (реєстр. № 4157-2), прийнятий за основу постановою Верховної Ради України від 29.06.2004 р. № 1909-IV. – Режим доступу: <http://www.zib.kiev.ua/article/1092639329511/>

⁶ Судебные ошибки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urprofy.ru/node/231>

⁷ Судебные ошибки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urprofy.ru/node/231>

⁸ Тришина Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук / Тришина Елена Геннадьевна. – Саратов, 2000. – С. 11.

⁹ Жилин Г. А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки / Г. А. Жилин // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 4.

¹⁰ Трофимова Л. В. Основания к отмене судебных решений, не вступивших в законную силу: Дисс. ... канд. юр. наук / Трофимова Л. В. – Саратов, 1999. – С. 130.

¹¹ Леонтьев Е. В. Ошибка судьи в механизме реализации норм гражданского процессуального права / Е. В. Леонтьев // Материалы научно-практической конференции, посвященной 80-летию профессора М. А. Викут. – Саратов: Издательство ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2003. – С. 130.

¹² Терехова Л. А. Вказана праця. – 320 с.

¹³ Зайцев И. М. Судебные ошибки / И. М. Зайцев // Сб. «Совершенствование законодательства и правоприменительной деятельности». – Ярославль, 1989. – С 93–94.

¹⁴ Жилин Г. А. Вказана праця.

Резюме

У науковій статті аналізуються питання, пов'язані із юридичним окресленням правової категорії судової помилки та визначенням її основних ознак, що є підставою для перегляду судових актів.

Ключові слова: судова помилка, перегляд судових актів, правомірна діяльність, господарське судочинство.

Резюме

В научной статье анализируются вопросы, связанные с юридическим обозначением правовой категории судебной ошибки и определением ее основных признаков, которые являются основанием для пересмотра судебных актов.

Ключевые слова: судебная ошибка, пересмотр судебных актов, правомерная деятельность, хозяйственное судопроизводство.

Summary

In the scientific article examines issues related to corporate outlining the legal category of judicial error and determine its basic characteristics, which are the basis for review of judicial acts.

Key words: miscarriage of justice, judicial review of acts lawful activity, economic justice.

Отримано 20.06.2012

О. С. СНИДЕВИЧ

Олександр Станіславович Снідевич, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРЯД'ЯВЛЕННЯ ЗУСТРІЧНОГО ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ, ЩО ВИНІКАЮТЬ ІЗ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Одним із ефективних засобів захисту відповідача проти пряд'явленого позову у цивільному процесі є зустрічний позов. Зустрічний позов надає можливість відповідачу не лише захиститися проти пряд'явленого позову, а й відновити власне право у разі його порушення позивачем. Поміж тим, недосконале правове регулювання питань зустрічного позову призводить у практиці до різного роду процесуальних ускладнень, затягування розгляду справи та, як наслідок, порушення прав учасників цивільного судочинства.

Особливості зустрічного позову та умови його пряд'явлення у цивільному процесі були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема, М. А. Гурвича, А. О. Добровольського, Г. Л. Осокіної, Є. Г. Пушкаря, М. Й. Штефана, В. Н. Щеглова та інших. Однак, ці дослідження носили більше загальнотеоретичний характер. Сучасне ж галузеве матеріальне законодавство України є настільки складним, досить часто неузгодженим між собою, що норми ЦПК вже не можуть охопити своїм регулюванням всі ці особливості. Саме тому є потреба у вивченні на науковому рівні особливостей пряд'явлення зустрічного позову у справах окремих категорій, зокрема, й тих, що виникають із земельних правовідносин.

Метою цієї статті, таким чином, є вивчення окремих проблемних питань пряд'явлення зустрічного позову у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення судової практики у цих справах.

Наука цивільного процесу визначає зустрічний позов як заявлену відповідачем до позивача у справі самостійну позовну вимогу для спільного її розгляду з первісним позовом¹.

Згідно з ч. 2 ст. 123 ЦПК України зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин, або коли вимоги за позовами можуть зараховуватися, або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

Таким чином, процесуальний закон вказує на умови прийняття судом зустрічного позову – 1) взаємний зв'язок первісного та зустрічного позовів та 2) доцільність спільного розгляду цих позовів, – а також вказує на окремі випадки наявності таких умов.